

Agra Kalesi'nden Tac Mahal'e Seyir: Müsemmen Burç ve Sarayı

Looking fram Agra Fort to The Taj Mahal: Musamman Burj and Palace

Fadime Özler Kaya^{*}

Öz

Babürülüler, Hindistan'da 1526-1858 yılları arasında hâkimiyet sürmüştü, kendi kültür ve birikimleri ile yerli kültürün kaynaşması sonucu özgün mimari eserler ortaya koymuşlardı. Bu dönemde, daha önce Türk-İslam mimarisinde görülmemeyen "Jharokha-i Darshan" yani "Şah Burçları" yapılmıştır. Bu yapılar incelendiğinde Hindu geleneğinin tesiri olduğu anlaşılmaktadır. İlk olarak Agra Kalesi'ndeki Şah Burcu yaygın olarak bilinen adıyla Müsemmen Burç yapılmış, mimari ve süsleme özellikleri ile diğer Babürlü kalelerindeki Şah Burçları'na örnek olmuştur. Şah Burçları stratejik konumları sebebiyle hükümdarlar için tesis edilmiştir. Müsemmen Burç ile bitişik olarak Şah Cihan, eşi Mümtaz Mahal için bir saray yaptırmış ve bunu Padişahname'de açık bir şekilde ifade etmiştir. Ancak saray ve burcun iç içe olması zamanla Mümtaz Mahal için Müsemmen Saray'ın değil, Müsemmen Burç'un yapıldığı yanlışlığının yayılmasına yol açmıştır. Ayrıca Müsemmen Burç ve Müsemmen Saray'ın bir diğer önemi ise Şah Cihan'ın, oğlu Evrengzib tarafından burada esir tutulmasıdır. Bilinenin aksine burası bir hapisane değil, hükümdarlık dönemi içinde Şah Cihan'ın Mümtaz Mahal ile yaşadığı harem dairesi ve ölüm döşegindeyken bile Tac Mahal'i görebildiği yerdir. Bu araştırma Ekbername ve Padişahname başta olmak üzere diğer dönem kaynakları (seyahatnameler, minyatürler), güncel araştırma eserleri ile saha çalışması üzerinden gerçekleştirilmiştir. Böylece orijinal bir konuya sahip olan bu çalışma ile Müsemmen Burç ve Müsemmen Saray'ın yapım aşaması, kullanım amacı, mimari ve süsleme özelliklerinin Babürlü dönemi mimarisindeki yeri ve önemi ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler

Babürlü Devleti, Babürlü Mimarisi, Agra, Şah Cihan, Müsemmen Burç

Abstract

Baburids (Mughals) reigned in India for about three centuries, and they revealed unique buildings because of the mixture of their own culture and background and the local culture. In this period, "Jharokha-i Darshan," meanly "Shah Bastions," which had not been seen in Turkish – Islamic architecture before, were built. When these buildings are examined, it is understood that there is an influence of Hindu tradition. Firstly, the Shah Burj in Agra Fort, Musamman Burj, which is known commonly, was built, and it became an example for the Shah Bastions in other Mughal forts with its architecture and decorative features. Shah bastions were built for the rulers due to their strategic locations. Shah Jahan built a palace for his wife Mumtaz Mahal attached to Musamman Burj, and he expressed this in Padshahnama clearly. However, the intertwining of the palace and the Burj made it inevitable the spread of the mistake that not Musamman Palace, but Musamman Burj was built for Mumtaz Mahal. In addition, another important point of Musamman Burj and Palace is that Shah Jahan was held captive here by his son Aurangzeb. Contrary to general belief, it was not a prison but the harem room where Shah Jahan lived with Mumtaz Mahal in his reign and the place from where he could see the Taj Mahal even on his deathbed. This research was conducted through the period's resources (travels and miniatures), especially through Akbarnama and Padshahnama, current research studies and literature review field study. Thus,

* **Sorumlu Yazar:** Fadime Özler Kaya (Arş. Gör. Dr.), Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Kayseri, Türkiye. E-posta: fozler@erciyes.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9241-9874

Atf: Ozler Kaya, Fadime. "Agra Kalesi'nden Tac Mahal'e Seyir: Müsemmen Burç ve Sarayı." *Art-Sanat*, 18(2022): 219–241. <https://doi.org/10.26650/artsanat.2022.18.983211>

the place and importance of the construction period, intended purpose, and architectural and decorative features of Musamman Burj and Musamman Palace in Mughal period architecture have been presented in this study, which has an original theme.

Keywords

Mughal Empire, Mughal Architecture, Agra, Shah Jahan, Musamman Burj

Extended Summary

The largest branch in the west of the Ganges is named Yamuna (Cemne-Jumna). Agra was founded just on the banks of this river by Lodis. Sikandar Lodi (1489-1517) embellished this new fort, but the severe earthquake that affected all Northern India also destroyed Agra. The reconstruction of the city was started by Babur Shah in 1526. A garden, a pavilion, a pool, and a bath were built, and Agra was given a beautiful, planned, and orderly appearance. While Agra Fort, located on the right bank of the Yamuna River, was a solid fort, it was demolished by Akbar Shah between the years of 1565-1575 and rebuilt from red sandstone. The fort, which was used by Mughals in XVI and XVII centuries, became the main center of the population of the state, especially during the Akbar Shah and Shah Jahan periods. Mughals used the fort until they moved the capital to Delhi City in 1638. After the Akbar Shah period, important buildings were added to Agra Fort in also Jahangir and Shah Jahan periods. According to Abul Fazl, there were more than 500 constructions in Agra Fort. The most important constructions in Agra Fort are Akbar Mahal, Jahangir Mahal, Divan-i-Am, Divan-i Khas, Musamman Burj, Musamman Palace, Shish Mahal (Turkish Bath), Moti Masjid (Pearl Mosque) and Delhi Gate. Agra Fort, which has been under protection by the Archeological Survey of India (ASI) since 1920, was included in the UNESCO World Heritage List in 1983. Musamman Burj and Palace are among the most important constructions in Agra Fort. Once, there was “Jharokha-i Darshan”, built by Akbar Shah and Jahangir in the place of Musamman Burj. Jharokha-i Darshan (Palace-Fort Balconies) are special units built on the bastions of the forts gorgeously that were first started by Humayun Shah in the Mughal period by adopting from Hindu tradition and systematized by Akbar Shah. Rulers went up to Jharokha-i Darshan and communicate with their people face to face, and by this means, they were also protected against any danger that could come. This practice was continued in Jahangir and Shah Jahan periods, but it was quitted in the Aurangzeb period since it was not an Islamic practice. Musamman Burj and Musamman Palace are between Divan-i Khas and Khas Mahal in Agra Fort. In front of the Burj, there is Musamman Palace in the west of Divan-i Khas on a rectangular platform. This palace has a rectangular area surrounded by arches supported by marble columns and marble lattices. In the very center of this rectangular area, there is a pool in the form of a lotus. There is Musamman Palace, and afterwards, Musamman Burj is attached to it. Musamman Burj has an octagonal plan, surrounded by open columns, with two floors, all made of white marble on the red sandstone bastions of Akbar Shah. The second floor of Musamman Burj is arranged

as an octagonal pavilion (çatri) covered with a dome. The decorations of Musamman Palace and Burj were designed in harmony with each other. The same technique and material were used while the decorations were created, but there are differences in the details of the motifs and patterns. Both interior and exterior walls of the marble columns surrounding Musamman Palace and Burj were filled with niches, and the walls were covered with botanical decorations having the same style and motifs. While there are stylized flowers and leaves such as hatai, palmet and rumi between the twisted branches on the columns and walls, there are naturalistic flowers such as lilies, irises, and daffodils on the panels (dados) on the walls. There were no dates, writings or inscriptions found in Musamman Burj and Musamman Palace. Writing has an important place in Jahangir and Shah Jahan period architectural decorations. The fact that writing was not used here can be evidence that this place was a social and political place open to the public, that the Mughal State took into consideration that there were many ethnic groups and separated religion and politics in state administration. The decorations on the construction were created by using colored stone inlay and relief techniques on white marble. Musamman Burj and Palace are also important since they reflect the common characteristics of the Jahangir and Shah Jahan periods of architecture and art. Moreover, the similarity between the material, technique and motifs used in the decorations of the Tomb of Itimad-ud-Daulah, which was commissioned by Nur Jahan, the wife of Jahangir, for her father Mirzā Ghiyās Beg in Agra city in Jahangir period and those used in the Musamman Burj and Musamman Palace is striking. Musamman Burj and Musamman Palace are important examples, particularly in terms of the decorations, where Jahangir period decorations and Shah Jahan period decorations are used together. Musamman Burj and Musamman Palace are one of the most important buildings in which Shah Jahan continued the architectural style of his father Jahangir, while also revealing his artistic style. The belief of that Musamman Burj was built by Shah Jahan for Mumtaz Mahal is wrong because it is also clearly seen in the miniatures that it was Shah Jahan's Jharokha-i Darshan, that is, an official place where he addressed the public, communicating with them, and at the same time watched various demonstrations and ceremonies. The construction of Shah Burj in the other Mughal forts such as Lahore Fort and Delhi Fort, as in Musamman Burj in Agra Fort, reveals that the bastions were built for rulers due to their special locations. In Padshahnama, Shah Jahan clearly stated that he built Musamman Palace for Mumtaz Mahal. Musamman Burj and Musamman Palace are so intimate that it is difficult to think that they are separate buildings. Therefore, it is possible to state that the fault that not Musamman Palace but Musamman Burj was built for Mumtaz Mahal spread time. Another important aspect of Musamman Burj and Palace is that Shah Jahan was imprisoned here with his daughter Jahanara Begum by his son Aurangzeb. Here is the place where Shah Jahan spent his last days looking at the Taj Mahal. This is not a prison, on the contrary, it is the place where Shah Jahan spent his last days and

waited to meet Mumtaz Mahal since Musamman Palace is the seraglio where Shah Jahan lived his best years and had his most special memories with Mumtaz Mahal. In addition, Musamman Burj is where he saw Mumtaz Mahal (Taj Mahal) in the best way since this is the point where the Taj Mahal is seen most beautifully in Agra City.

Consequently, Musamman Burj is Shah Jahan's Jharokha-i Darshan that was named "musamman-octagonal" due to its octagonal plan. Although Musamman Burj and Palace was built by Shah Jahan in Agra Fort, it is a unique example which contains striking similarities with the works and style of the Jahangir period in terms of both architectural elements, material and technique and the motifs used in the decoration. Considering the buildings built by Shah Jahan after Musamman Burj and Palace, it is possible to say that Shah Jahan created his unique architectural style.

Giriş

Babürlülerin (1526-1858) önemli başkentlerinden biri olan Agra şehri, Ganj Nehri'nin batısındaki en büyük kolu Yamuna (Cemne-Jumna) Nehri'nin hemen sahilinde Lodiler tarafından kurulmuştur. İskender Lodi (1489-1517) bu yeni şehri güzelleştirmiş ancak bütün Kuzey Hindistan'ı etkisi altına alan şiddetli deprem, Agra'yı da yıkmıştır. 1526'da Panipat Savaşı ile Lodileri yenen Babür Şah, Agra şehrini ele geçirmiş, şehrin imarı Babür Şah tarafından 1526'dan sonra başlatılmıştır. Bu dönemde birçok bahçe, köşk, havuz, hamam yapılmış, Agra'ya güzel, planlı ve muntazam bir görünüş kazandırılmıştır¹. Agra'da bulunan dünyaca tanınmış sanat eserlerinin en muhteşem örnekleri Babürlüler döneminde inşa edilmiştir. Babür Şah'ın türbesi², Ekber Şah'ın Yamuna Nehri'nin sağ kıyısında inşa ettirdiği Agra Kalesi, Cihanârâ Begüm Cami-Mescid'i, Ekber Şah, Mirza Gıyâs Bey Türbesi ile Tac Mahal bunlar arasında sayılabilir³.

Agra'nın ilk büyük hamisi Ekber Şah'tır⁴. Babür Şah'ın kurduğu imparatorluğun en etkin olduğu dönem, Ekber Şah'ın tahtta olduğu yıllardır. Ekber Şah, Hindistan'da siyasi birliği sağlayarak merkezi yönetimi güçlendirmiş, sosyal ve iktisadi reformlar gerçekleştirerek halkının refahı için büyük çaba sarf etmiştir.⁵ Ekber Şah ilk olarak Yamuna Nehri'nin sağ kıyısında tuğladan yapılmış müstahkem bir kale olan Agra Kalesi'ni, 1565-1575 yılları arasında kırmızı kumtaşı ile yeniden inşa ettirmiştir. Kale yaklaşık olarak 2,5 km yüz ölçümüne sahip olup 22 metre yüksekliğinde, hilal şeklinde büyük bir sur duvarı ile kuşatılmıştır. Kalenin dört yönde birer kapısı vardır. Kaleye Delhi Kapısı (Dilli Darvaza) ve Lahor Kapısı (Amar Singh Darvaza) olmak üzere iki anıtsal kapıdan girilmektedir. Kalenin batı tarafında bulunan Delhi Kapısı en anıtsal olanıdır ve bu kapı Ekber Şah döneminde yapılmış olup döneminin başyapıtı olarak kabul edilmektedir. 16. ve 17. yüzyıllarda Babürlülerin kullanımında olan kale özellikle Ekber Şah ve Şah Cihan dönemlerinde devletin ana yerleşim merkezi olmuştur. Babürlüler 1638 yılında başkentlerini Delhi şehrine taşıyana dek burayı kullanmışlardır⁶ (G. 1).

- 1 Hakkı Dursun Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi (Asyadaki Türk-İslam Devletleri)* (İstanbul: Çağ Yayınları, 1988), 530.
- 2 Bilindiği üzere Babür Şah, 1530'da Agra'da vefat etmiş ve burada toprağa verilmiştir. Ancak mezarı 1539-1544 arasında Kabil'e kendi kurmuş olduğu Bağ-ı Babür'e nakledilmiştir. Konu ile ilgili detaylı bilgi için bk. S. Zajadacz-Hastenrath, "Babür'ün Kabil'deki Kayıp "Üstü Açık Türbesi" ile İlgili Bir Not," çev. Seyfullah Palalı, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24 (2006), 207-223.
- 3 İdris Bostan, "Agra," *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 1 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988), 450-451.
- 4 Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi (Asyadaki Türk-İslam Devletleri)*, 530.
- 5 H. Hilal Şahin, *Hindistan'da Türk Rönesansı: Ekber Şah ve "Din-i İlahi"si* (İstanbul: Selenge Yayınları, 2020), 5.
- 6 1638-1639 yılındaki bu taşınma Şah Cihan dönemine isabet etmektedir. Şah Cihan'ın Delhi'de kurmuş olduğu bu yeni yerleşim merkezinin adı ise Şahcihanabad olmuştur. Konu ile ilgili detaylı bilgi için bk. Canan Kuş Büyüktaş, "Babürlü Devleti'nde İktidara Yön Veren Şehirler: Başkentler", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 51, (2021), 46-147.

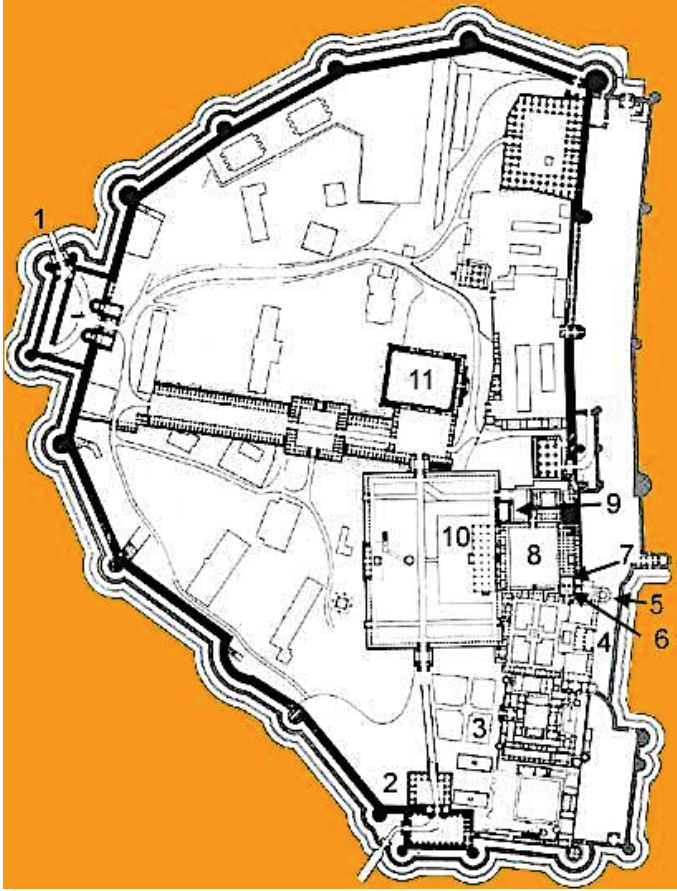

G. 1: Agra Kalesi Lahor Kapısı ve Surların Genel Görünüşü (Özler-Kaya, 2016).

Ebu'l-Fazl *Ekbername*'de, Agra Kalesi içerisinde 500'ü aşkın yapının olduğunu bildirmiştir⁷. Agra Kalesi'ne Ekber Şah (1556-1605) döneminden sonra Cihangir Şah (1605-1627) ve Şah Cihan (1628-1658) dönemlerinde de önemli yapılar eklenmiştir. Örneğin, Ekber Mahal, Cihangir Mahal, Dîvân-ı Âm, Dîvân-ı Hâs, Müsemmen Burç, Müsemmen Saray, Türk Hamamı (Sheesh Mahal) ve Moti Mescidi Agra Kalesi'ndeki en önemli yapılardandır⁸. Ayrıca Gazneli Mahmud'un türbe kapıları da İngilizler tarafından 1842 yılında buraya getirilmiş ve hâlen burada muhafaza edilmektedir. 1920 yılından bu yana Hindistan Arkeoloji Merkezi (ASI) tarafından koruma altına alınan Agra Kalesi, 1983 yılında UNESCO dünya miras listesine dâhil edilmiştir. Agra Kalesi'nde yer alan yapıların dağılımı vaziyet planında 1- Delhi Kapısı, 2- Lahor Kapısı, 3- Cihangir Mahal, 4- Has Mahal, 5- Müsemmen Burç ve Sarayı, 6- Türk Hamamı (Sheesh Mahal), 7- Dîvân-ı Hâs ve Anguri Bahçesi, 8- Macchli Bhawan-Avlu, 9- Nagina Mescidi, 10- Dîvân-ı Âm, 11- Moti Mescidi şeklinde gösterilmiştir (G. 2).

7 Abu'l-Fazl, *Akbarnama*, c. 3, (Calcutta: Baptist Mission Press, 1879), 56.

8 Amita Baig, *Forts&Palaces of India*, (India: Om Books International, 2010), 159.

G. 2: Agra Kalesi Vaziyet Planı

(<http://www.tracyanddale.50megs.com/India/Rajasthan/HTML/redfort.html>).

Babürlüler, Hindistan'da, kendi kültür ve birikimleri ile yerli kültürün kaynaşması sonucu özgün yapılar ortaya koymuşlardır. Agra Kalesi'nde resmî toplantı salonları olarak bilinen Dîvân-ı Âm ve Dîvân-ı Hâs yanında, “Jharokha-i Darşan” yani “Şah Burçları” da bulunmaktadır. Jharokha-i Darşan'lar, Türk-İslam mimarisinde Babür-lüler dışında örneğine rastlanmayan yapılardır. Hindistan'da Orta Çağ hükümdarlarının kale ve saraylarındaki balkondan, halkla yüz yüze iletişim kurmanın temel ve doğrudan bir yolu olarak görülen Jharokha-i Darşan'lar, Hümayun Şah ile birlikte Babürlü hükümdarları tarafınca gün doğumunda hükümdarların halka seslendiği, halkın; sorunlarını açık bir şekilde dile getirdiği ve hükümdarların onlarla birebir iletişim

9 Darshan ve Jharokha Sanskritçe kelimeler olup; Darshan “görme” ve “bakma”, Jharokha ise; küçük pencere anlamı yanında kralların veya imparatorların saltanatları sırasında ikamet ettikleri saray veya kalelerde özellikle yapıların doğuya bakan cephelerinde bulunan “süslü, cumbalı, saçaklı, taht-balkon” anlamlarına gelmektedir. Konu ile ilgili detaylı bilgi için bk. Ram Nath, *History of Mughal Architecture* (Delhi: Abhinav Publications, 1982), 5: 220.

kurduğu, rutin olarak benimsenen bir uygulamanın temel unsuru hâline gelmiştir. Jharokha-i Darşan'ların; Babürlü hükümdarlarının aynı zamanda buradan çeşitli gösteri ve törenleri izlediği, gelen elçileri kabul edip ağırladığı, resmî bir daire olduğu da minyatürlerde açıkça görülmektedir. Çünkü Babürlüler bu yapıları Hindu geleneğinin tesiriyle inşa etmişlerdir. Şah Burçları, stratejik konumları sebebiyle hükümdarlar için tesis edilmekle birlikte mimari plan şeması ve süslemeleri ile de önemli bir yere sahiptir. İlk olarak Agra Kalesi'ndeki Şah Burcu yaygın olarak bilinen adı ile Müsemmen Burç yapılmış, mimari ve süsleme özellikleri ile başta Lahor ve Delhi kaleleri olmak üzere diğer Babürlü kalelerindeki Şah Burçlarına örnek teşkil etmiştir. Ayrıca Agra Kalesi'ndeki Müsemmen Burç ile bitişik olarak Şah Cihan, eşi Mümtaz Mahal için bir de saray yaptırmış ve bunu *Padişahname*'de de açık bir şekilde ifade etmiştir. Ancak saray ve burcun iç içe olması zamanla Mümtaz Mahal için Müsemmen Saray'ın değil, Müsemmen Burç'un yapıldığı yanlışlığının yayılmasını da kaçınılmaz kılmıştır.

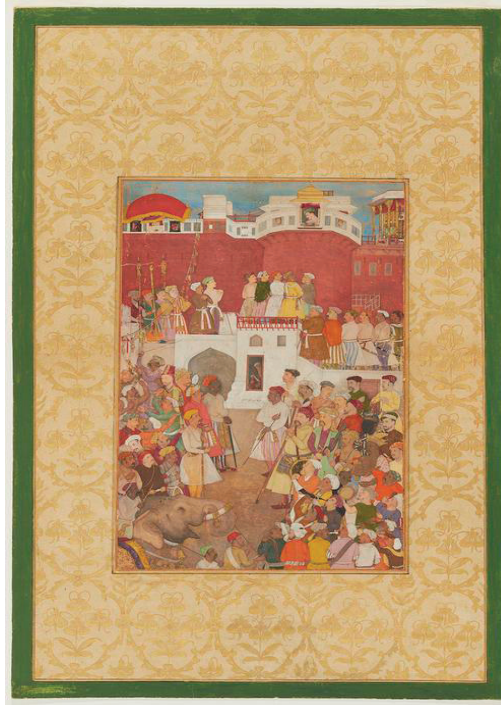
Bu çalışmada Müsemmen Burç ve Müsemmen Saray'ın mimari ve süslemeleri hakkında bilgiler verilmeye çalışılacak, aynı zamanda bu yapıların Agra Kalesi'ndeki stratejik konumu ve önemi üzerinde durulacaktır. Araştırmanın konusunu oluşturan Müsemmen Burç ve Müsemmen Saray, hakkında çok az bilgi bulunan bir konudur. Müsemmen Burç ve Müsemmen Saray, Agra Kalesi'ndeki beyaz mermerden inşa edilen en eski yapılardan olup mimari özellikleri, kullanılan malzeme ve süslemeleri ile oldukça dikkat çekmektedir. Müsemmen Burç ve Müsemmen Saray özellikle Cihangir dönemi süslemeleri ile Şah Cihan dönemi süslemelerinin bir arada kullanıldığı önemli bir örnektir. Bu sebeple Müsemmen Burç ve Müsemmen Saray, Agra Kalesi'ndeki konumu yanında mimari özellikleri ve süslemeleri itibariyle de araştırılması ve tanıtılması açısından dikkate değer bir yapıdır. Ayrıca Şah Cihan'ın kızı Cihanara Begüm ile birlikte, oğlu Evrengzib tarafından esir olarak Agra Kalesi'ne kapatılıp ömrünün son sekiz yılını (1658-1666) geçirdiği ve ölüm döşeğinde Tac Mahal'e baktığı yer de burasıdır. Yamuna Nehri'nin güney kıyısında Tac Mahal'in tam karşısında yer alan Müsemmen Burç, Tac Mahal'in Agra şehrinde en güzel görüldüğü yer olması açısından da farklı bir öneme sahiptir.

Müsemmen Burç ve Sarayı (1631-1640)

Müsemmen Burç ile Müsemmen Saray, Agra Kalesi'nin doğusunda, Divan-ı Has ile Has Mahal'in arasında yer almaktadır. Burcun yerinde daha önce Ekber Şah ve Cihangir'in yaptırmış oldukları "Jharokha-i Darşan" bulunmaktaydı¹⁰. Jharokha-i Darşan (Saray- Kale Balkonları), Hindu geleneğinden benimsenerek Babürlü döneminde ilk olarak Hümayun Şah ile başlatılan, Ekber Şah ile sistemli hâle getirilerek kalelerin

10 Gülru Necipoğlu, "Framing The Gaze in Ottoman, Safavid, and Mughal Palaces," *Ars Orientalis* 23 (1993), 315.

burçları üzerinde ihtişamlı şekilde inşa edilen özel birimlerdir¹¹. Agra Kalesi'ndeki “Jharokha-i Darşan” ile ilgili olarak ulaşılan en eski bilgi, Cihangir dönemi ressamı Ebu'l Hasan Nadir-uz Zaman'ın 1620 yılına ait “Jharokha-i Penceresinde İmparator Cihangir” adlı minyatür çalışmasıdır. Ebu'l Hasan Nadir-uz Zaman bu minyatürde Cihangir'i Jharokha-i Darşan'ın penceresinden halk meclisine bakarken; halkı ise genel bir hiyerarşi düzeninde onu dinler durumdayken tasvir etmiş, aynı zamanda Cihangir'in bir ucu Jharokha-i Darşan'a diğer ucu nehrin kıyısındaki taş direğe asılı altından yapılmış adalet zincirine de yer vermeyi unutmamıştır¹² (G. 3).

G. 3: Ebu'l Hasan'ın “Jharokha-i Penceresinde İmparator Cihangir” Adlı Minyatürü (<https://agakhanmuseum.org/collection/artifact/jahangir-jharoka-window-agra-folio-jahangirnameh-memoirs-jahangir-akm136>).

Yamuna Nehri'ne bakan Müsemmen Burç ve önünde yer alan Müsemmen Saray, Şah Cihan tarafından beyaz mermerden 1631-1640 yılları arasında yeniden yaptırılmıştır. 17. yüzyılın önemli seyyahlarından ve aynı zamanda tüccar ve ressam olan Peter Mundy 25 Haziran 1632'de Agra Kalesi'ni ziyaret etmiş, hükümdarın her gün sabah saat 9.00 sularında Jharokha'da oturduğunu belirtmiştir¹³. Hükümdar her sabah

11 Nath, *History of Mughal Architecture*, 220.

12 Nath, *History of Mughal Architecture*, 220.

13 Peter Mundy, *The Travels of Peter Mundy in Europe and Asia (1608-1667)*, vol. II. Ed. Richard Carnac Temple (London: Printed For The Hakluyt Society, 1914), 210; Nath, *History of Mughal Architecture*, 220.

erken saatlerde Jharokha-i Darşan'a çıkarak hem tebaası ile yüz yüze iletişim kurar hem de gelebilecek herhangi bir tehlikeye karşı bu sayede korunmuş olurdu. 17. yüzyıl tarihçilerinden Abdul Hamid Lahori, Agra Kalesi'ndeki Jharokha-i Darşan yapımı ile ilgili olarak Ekber Şah döneminde Divan-ı Has yakınlarında küçük bir yapı olduğunu, 1636-1637 yılları arasında Ekber Şah'ın yaptırmış olduğu kırmızı kumtaşından burcun temelleri üzerine sekiz metre çapında, sekizgen ve tamamen beyaz mermerden Şah Cihan tarafından yeniden inşa ettirildiğini belirtmiştir¹⁴.

Lahori özellikle Şah Cihan'ın kaledeki eski yapıları yıktığına ve onların yerine yeni beyaz mermer saraylar inşa ettirdiğine de dikkat çekmiştir. Şah Cihan 1632'ye kadar Cihangir'in Jharokha'sını kullanmıştır. Ekber Şah ve Cihangir'in inşa ettirmiş oldukları "Jharokha-i Darşan"lar yıkılarak yerine yeniden inşa edilen Şah Cihan'ın Jharokha'sı, planının sekizgen olması sebebiyle Jharokha-i Darşan ismiyle değil "Müsemmen Burç" şeklinde adlandırılmış, daha sonraki yıllarda burç, Şah Burcu, İmparator Kulesi ya da İmparator Burcu ve Saman Burcu gibi değişik adlarla da anılmıştır.¹⁵ (G. 4).

Cihangir ve Şah Cihan dönemlerinde bu uygulama devam ettirilmiş, Evrengzib döneminde ise İslami bir uygulama olmaması sebebiyle hükümdarlığının on birinci yılından sonra terkedilmiştir¹⁶. Bununla ilgili olarak Evrengzib'in 1710 yılına ait Jharokha'da gösterildiği bir minyatürü bulunmaktadır (G. 5).

G. 4: Müsemmen Burç Genel Görünüşü (Özler-Kaya, 2016).

14 Abdul Hamid Lahori, *Padshahnama*, ed. M. Kabiruddin Ahmad ve M. Abdur Rahim (Calcutta: College Press 1868), 177.

15 Lahori, *Padshahnama*, 177.

16 Nath, *History of Mughal Architecture*, 220.

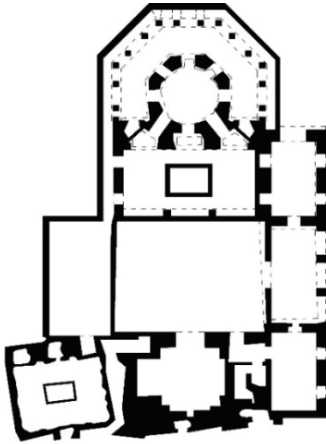
G. 5: “Jharokha-i Penceresinde İmparator Evrengzib” Adlı Minyatür Çalışması (1710, Anonim) (<https://collection.sdmart.org/objects-1/info/5501>).

Müsemmen Burç ve Saray'ın Plan ve Mimari Özellikleri

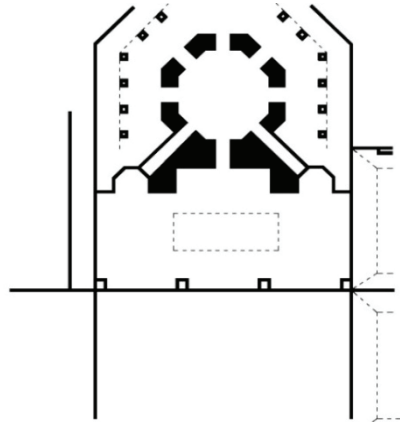
Agra Kalesi'nde Yamuna Nehri'ne bakan dikdörtgen bir platformun üzerinde Şah Cihan'ın beyaz mermerden inşa ettirdiği özel daireleri bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi Müsemmen Sarayı ve devamındaki Müsemmen Burç'tur. Burcun önünde Divan-ı Has'ın batı tarafında Şah Cihan sütunları tarafından desteklenen dikdörtgen bir platform üzerinde, dikdörtgen planlı, üzeri mermer tavanla örtülmüş Müsemmen Sarayı bulunmaktadır. Bu saray, beyaz mermer sütunlarla desteklenen kemer açıklıkları ile mermer şebekelerle çevrilmiş bir alana sahiptir. Bu dikdörtgen alanın tam ortasında mermerden oyulmuş lotus şeklinde bir havuz vardır. Müsemmen Saray'dan Divan-ı Has'a, Türk Hamamı'na (Sheesh Mahal) ve Has Mahal'e doğrudan geçiş vardır. Müsemmen Saray'ın hemen önünde bulunan küçük avlu zemininde ise, bir zamanlar saray halkının en sevdiği eğlence aktivitelerinden birinin gerçekleştirildiği “Pachisi” oyun alanı bulunmaktadır¹⁷. Pachisi oyunu Fetihpur Sikri'dekine oranla

¹⁷ Pachisi, hanedan üyeleri arasında popüler olan Ludo'nun modern versiyonuna benzeyen eski bir Hint masa oyunudur. Konu ile ilgili detaylı bilgi için bk. R. Nath, *Private Life of the Mughals of India (1526-1803 A.D.)*, (New Delhi: Rupa Publications, 2016), 165. Anadolu'da Gaziantep ve Kilis yörelerinde oynanan Peçiç oyununun kökeninin Pachisi'ye dayandığı ileri sürülmektedir. Konu ile ilgili detaylı bilgi için bk. Gökhan Karabudak ve Bestami Bozoğullarından, “Unutulmaya Yüz Tutmuş Geleneksel Bir Oyun: Peçiç,” *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi* 29 (2020), 123-133.

daha mütevazı olsa da Pachisi alanının oldukça geniş bir yer kaplaması, insanların oyunun bir parçası olarak kullanılmış olma olasılığını göstermektedir. Müsemmen Saray'ın devamında Müsemmen Burç yer almaktadır. Müsemmen Burç kalenin doğu yönünde kırmızı kumtaşından, sur üzerine iki katlı olarak, tamamıyla beyaz mermerden inşa edilmiş sekizgen planlı bir yapıdır. Divan-ı Has'ın doğusunda bulunan Müsemmen Burç'un birinci katı, Ekber Şah'ın yaptırmış olduğu kırmızı kumtaşı burç üzerinden, nehre doğru bakan bölümü dışarıya doğru çıkıntı yapacak şekilde yapılmıştır. Burcun ön cephesi etrafı dikdörtgen açıklıklara sahip, kemerleri taşıyan 16 adet mermer sütunla çevrenmektedir. Ayrıca surların ilerisinde burcu kuşatan beyaz mermer korkuluğu vardır. Burcun üzeri mermer düz tavanla örtülüdür. Müsemmen Burç'un ikinci katı da sekizgen planlı bir köşk (çatri¹⁸) şeklinde düzenlenmiştir. Çatrinin her bir çevresi dikdörtgen açıklıklar hâlinde olup (baldaken) yer yer kırmızı kumtaşı ve beyaz mermer şebekeler ile çevrenmiş, üzeri kubbeyle örtülmüştür. Tamamı beyaz mermerden olan yapının kubbesi bakır yıldızla (bakır levhalar üzerine altın kaplama) kaplanmıştır. Kalenin en önemli yerlerinden birisi olan bu köşkün aynı zamanda hükümdarın, devletin ileri gelenleri, aile üyeleri ve dönem tarihçileri ile en özel toplantılarını yaptığı yer olduğu bilinmektedir (G. 6, G. 7, G. 8).

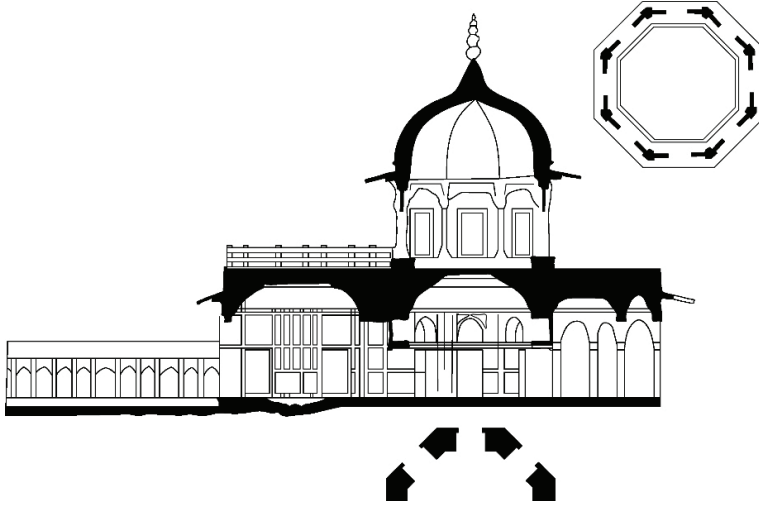
G. 6: Müsemmen Burç ve Saray Planı

G. 7: Müsemmen Burç ve Saray Planı

(Nath, *History of Mughal Architecture*, 210).

18 Çatri, Hindu ve Babürlü mimarisinde görülen tapınak, türbe veya caminin çatısında kubbeli bir köşk için kullanılan terimdir.

G. 8: Müsemmen Burç ve Müsemmen Saray Plan Kesit
(Nath, *History of Mughal Architecture*, 211).

Müsemmen Burç ve Müsemmen Saray'ın Süsleme Özellikleri

Müsemmen Burç ve Müsemmen Saray'ın mimari süslemeleri birbirine uyumlu bir şekilde tasarlanmıştır. Süslemeler oluşturulurken aynı teknik ve malzeme kullanılmış ancak motif ve desenlerin detaylarında farklılıklar görülmüştür (G. 9).

G. 9: Müsemmen Saray ve Müsemmen Burç Genel Görünüşü (Özler-Kaya, 2016).

Müsemmen Burç'un batı tarafında yer alan Müsemmen Saray, Şah Cihan ve Mümtaz Mahal'in kullanmış oldukları harem dairesidir. Sarayın giriş kısmında dört adet mermer sütun bulunmaktadır. Beyaz mermer sütunların kaidelerinin kaplama levhaları

çok dilimli bir çerçeve ile sınırlandırılmış, yüzeyinde ise merkezde hatai motifi ve onu kuşatan palmet, rumi yanında stilize çiçek ve yapraklardan oluşan bitkisel bezemelerle süslenmiştir. Beyaz mermer üzerine değerli ve yarı değerli taşlardan oluşan sarı, siyah, mavi, kahverengi, kırmızı, mor, yeşil renkte taşlar kakılarak motifler kakma tekniğinde oluşturulmuştur. Kullanılan değerli ve yarı değerli renkli taşlar ise elmas, safir (amber), kristal, lapis lazuli, jasper, akik, kalsedon, oniks, siyah mermer, karnelyan, malakit, lal taşı, sedef ve yakuttur¹⁹. Kaidenin üzerinde yer alan çokgen forma sahip sütun gövdesi hatai, onu çevreleyen stilize çiçek ve yapraklar renkli taş kakmalarla aynı üslupta devam ettirilmiştir. Stilize çiçek ve yapraklar S kıvrımları yaparak bütün sütun yüzeyini sütun başlığına kadar süslemektedir. Mukarnaslı sütun başlığında da yine hatai motifi merkezde yer almakta, stilize çiçek ve yapraklarla başlık, gövde ve kaide ile aynı süsleme üslubunu devam ettirmektedir. Ön cephede yer alan sütunların başlıklarının alınlık merkezlerine yerleştirilen dikdörtgen panolar içerisinde, topraktan çıkmış halde, gövdesi ve yaprakları ile tomurcuk ve açmış şekilde tasvir edilen son derece natüralist bir üslupla işlenmiş olan kırmızı renkte zambaklar yer almaktadır (G. 10).

G. 10: Müsemmen Saray Giriş Bölümü ve İç Mekân Genel Görünüşü (Özler-Kaya, 2016).

Dış cephede kenar köşelerde yer alan sütunların üzerindeki panolarda ise buradan farklı olarak mor renkte irisler bulunmaktadır. Panonun çevresini renkli taşlarla oluşturulan geometrik geçmeler çevrelemekte, panoların dışında kalan diğer alanlar ise tamamıyla hatai, rumi, palmetlerden oluşan stilize çiçek ve yapraklarla boş yer kalmayacak şekilde yine renkli taş kakmalarla süslenmiştir (G. 11, G. 12, G. 13).

19 Ram Nath, *Inlay Art* (New Delhi: Indian History and Culture Society, 2004), 76.

G. 11: Müsemmen Saray Dış Cephe Süslemeleri Detay Görünüşleri (Özler-Kaya, 2016).

G. 12 ve G. 13: Sütun Başlığı Üzerinde Yer Alan Pano İçerisindeki Zambak Motifi ve İris Motifi Detay Görünüşleri (Özler-Kaya, 2016).

Müsemmen Saray'ın iç mekânında zeminin merkezinde dikdörtgen şeklinde stilize lotus biçiminde beyaz mermerden havuz bulunmaktadır. Havuz, oyma tekniğinde stilize yapraklar ve kıvrık dallar arasında renkli taş kakma tekniği ile oluşturulan kırmızı renkte zambaklar ile süslenmiştir. Zeminden bir metre yüksekliğe kadar duvar yüzeyleri dikdörtgen ve kare panolarla aynı sütunlar ve duvar yüzeylerindeki gibi renkli taş kakma tekniği ile oluşturulan stilize çiçekler ve kıvrık dallar ile çerçevelenmiştir. Panoların iç yüzeylerinde beyaz mermer üzerine yüksek kabartma tekniği ile oluşturulan laleler, zambaklar ve nergisler yer almaktadır. Müsemmen Saray, sütunlarla çevrili giriş kısmını çevreleyen bütün duvar yüzeyleri ile Müsemmen Burç'a geçişteki üçlü sivri kemer açıklıkları zeminden bir metre yüksekliğe kadar panolarla, bir metre yükseklikten sonra bütün duvar yüzeyleri farklı şekillere sahip ve bölgede "Chini Khana"²⁰

20 Chini Khana, çiçek vazolarının tasvirlerinin yer aldığı, aynı zamanda yalın şekilde de örnekleri bulunan duvar yüzeyindeki küçük dekoratif nişlere verilen isim.

olarak adlandırılan çok sayıda derin nişlerle kaplanmıştır. Bütün duvar yüzeyi panolar haricinde stilize çiçek ve yapraklarla süslenmiştir. Sarayın üzeri beyaz mermerden düz tavanla örtülmüş ve tavan yüzeyi sade bırakılmıştır (G. 14, G. 15).

G. 14: Müsemmen Saray İç Mekân ve Lotus Havuz Genel Görünüşü (Özler-Kaya, 2016).

G. 15: Müsemmen Saray İç Mekân Süslemeleri Detay Görünüşü (Özler-Kaya, 2016).

Müsemmen Saray'dan Müsemmen Burç'a geçiş, yan yana üçlü sivri kemer açıklıkları ve devamında dikdörtgen dar bir koridor ile sağlanmıştır. Yamuna Nehrine bakan burç ve saray geometrik şekillerden oluşan mermer kafes şebekelerle çevrelenmiştir. Şah Cihan, Müsemmen Saray'ı bu şekilde burçtan ve kalenin birçok alanından soyutlarken aynı zamanda saray kadınlarının nehre bakarken mahremiyetini sağlamak ve nehrin kenarındaki insanların harem kadınlarını görmesini bu şekilde engellemek istemiştir.

Müsemmen Saray'ın iç mekânında olduğu gibi dış cephe duvar yüzeyleri de renkli taşlarla süslenmiştir. Duvar yüzeyleri saray odasında olduğu gibi zeminden bir metre yüksekliğe kadar dikdörtgen ve kare panolarla süslenmiş, üzeri ise saçak kısmına kadar nişlerle hareketlendirilmiştir. Burada da stilize çiçek ve yapraklardan oluşan bitkisel bezemeler, renkli taş kakmalar ile duvar yüzeylerine işlenmiştir. Müsemmen Burcun etrafı beyaz mermerden 16 adet sütunla kuşatılmıştır. Mermer sütunlar Müsemmen Saray'inkinden farklı olarak bitkisel süslemeler yerine geometrik desenlerle hareketlendirilmiştir. Sütunlar mukarnas başlıklı olup; mukarnas yüzeyi sade bırakılmıştır. Sütunun başlığı ve alınlık kısmı ise yine kıvrık dallar arasında stilize çiçekler ile yapraklardan oluşan hatai ve rumilerle süslenmiştir (G. 16, G. 17).

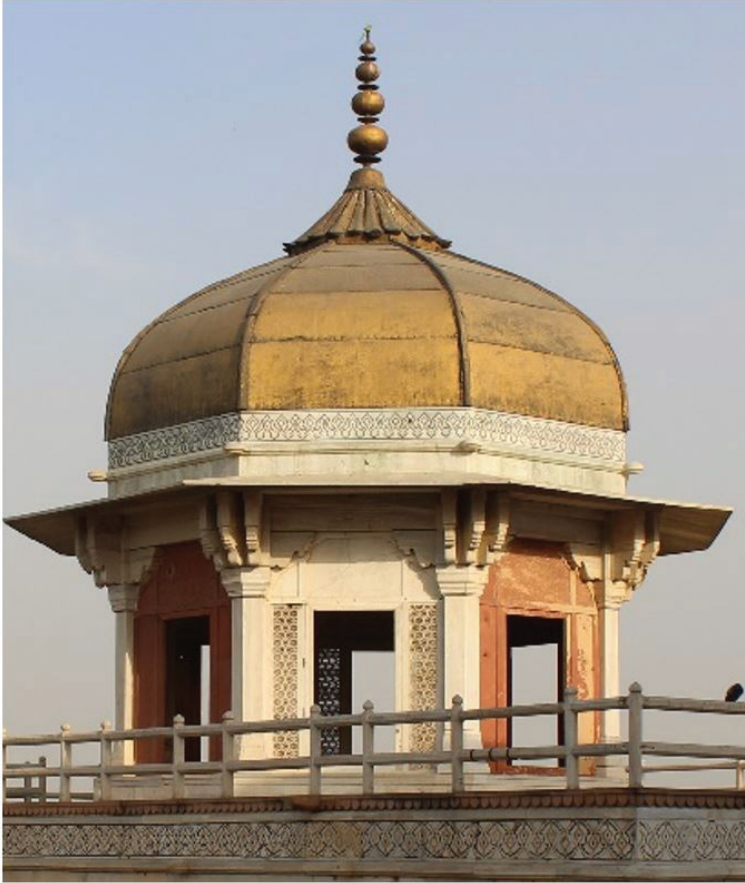
G.16: Müsemmen Burç Dış Cephe Genel Görünüşü (Özler-Kaya, 2016).

G. 17: Müsemmen Burç Şah Cihan Sütunları Detay Görünüşü (Özler-Kaya, 2016)

Müsemmen Burç'un üst katı sekizgen planlı çatrı düzenlemesine sahiptir. Çatrinin her bir dikdörtgen açıklığı, bütünüyle beyaz mermer ve kırmızı kumtaşı malzemenin

atlamalı düzende tekrarlanması ile inşa edilmiştir. Müsemmen Burç ve Müsemmen Saray'ın üzeri düz tavan ile örtülüdür. Bu düz tavan çatrının terasını oluşturmaktadır ve burası beyaz mermerden korkuluklarla çevrelenmiştir. Süslemeleri cephe yüzeylerinde bitkisel ve geometrik desenlerden oluşmaktadır. Dış duvar yüzeyi, beyaz mermer üzerine renkli taş kakmalarla oluşturulan ters-düz palmet dizileri ile hareketlendirilmiştir. Bu süsleme kuşağı çatrının kubbe kasmağında da tekrarlanmıştır. Çatrının kubbesi, bakır yıldızla kaplanmış, yüzeyi sade bırakılmıştır. Kubbe, lotus kaideye sahip bakır yıldızlı alemle sonlandırılmıştır (G. 18).

G. 18: Müsemmen Burç Üst Kat Genel Görünüşü (Özler-Kaya, 2016).

Değerlendirme

Babürlüler, Türk ve İslam kimliklerinden ödün vermeden, asırlarca (1526-1858) hüküm sürdükleri Hindistan coğrafyasının kültüründen etkilenmişler, sanat ve mimari alanında da kendi geleneksel anlayışları yanında Hint/Türk-İslam sentezinin harmanlanmasıyla özgün bir üslup elde etmeyi başarmışlardır. Bunun en somut örneği ortaya koymuş oldukları mimari eserlerde ve özellikle bu eserlerin süsleme detaylarında

görülmektedir. Söz konusu mimari, daha çok Türk-İslam özellikleri taşısa da Türk geleneklerinin Hint unsuruyla bütünleşmesi neticesinde kendine münhasır bir özelliklerle karşımıza çıkmaktadır²¹. Yukarıda bahsedilen bu etkileşim mimari örneklerin plan şeması ve süslemeleri yanında yeni mimari yapı türlerinin de oluşmasına katkı sağlamıştır. “Jharokha-i Darşan”lar yani “Şah Burçları” bu etkileşim sonucunda ortaya çıkan ve Türk-İslam mimarisinde de Babürlüler dışında örneği görülmeyen önemli yapılardır. Babürlü döneminde ilk olarak Hümayun Şah çadırdan yapılmış olan bir jharokhada tebaasının önüne çıkmıştır. Babürlü mimarisinde Jharokha Darşan’ların saray ya da kalelerin bünyesinde mimari bir birim olarak yer alması ise 16. yüzyılda Ekber Şah ile gerçekleşmiştir. Bununla birlikte sefer ya da yolculuk esnasında da ahşap veya kumaştan yapılmış olan taşınılabılır jharokhalar da kullanılmıştır. Babürlü mimarisinde ilk olarak Agra Kalesi’ndeki Şah Burcu yaygın olarak bilinen adı ile Müsemmen Burç yapılmış, mimari ve süsleme özellikleri ile başta Delhi ve Lahor kaleleri olmak üzere diğer Babürlü kalelerindeki Şah Burçlarına örnek teşkil etmiştir.

Şah Burçları’nın yapımı Ekber Şah ile başlamış olmakla birlikte Cihangir döneminde de devam ettirilmiş ancak Şah Cihan döneminde ciddi oranda değiştirilmiş ve kendi özgün tasarımı ile bu yapılara farklı plan denemeleri uygulanmıştır. Agra Kalesi’ndeki Şah Burcu ilk olarak Ekber Şah tarafından kırmızı kumtaştan inşa edilmiş, bu hâliyle Cihangir tarafından uzun yıllar kullanılmış ancak Şah Cihan tarafından yıkılarak tamamıyla beyaz mermerden ön tarafına da bir saray eklenerek yeniden inşa ettirilmiştir. Şah Cihan hem kendi sanat arayışını sürdürürken hem de Ekber Şah’ın yaptırmış olduğu ve babası Cihangir’in de birtakım ilavelerde bulunarak özgün halini muhafaza ettiği Şah Burcu’nun mimari süslemelerinden yararlanarak bu konuda bir anlamda geleneğe bağlı kalmıştır. Hatta Cihangir döneminde eşi Nur Cihan Hatun’un babası Mirza Giyas için Agra şehrinde yaptırmış olduğu İtimadu’ d-devle Türbesi ile Müsemmen Burç ve Müsemmen Saray’ın malzeme, teknik ve süslemelerinde kullanılan motifler arasındaki benzerlik buna örnek olarak gösterilebilir. Müsemmen Burç ve Müsemmen Saray aslında Şah Cihan’ın babası Cihangir’in mimari anlayışını devam ettirirken kendi sanat üslubunu da ortaya koyduğu en önemli yapılardan birisidir. Agra ve Delhi Kalesi’ndeki Şah burçları sekizgen plan şemasına sahipken Lahor’daki dikdörtgen planlı olup farklı bir üst örtü denemesi ile yine Şah Cihan kendine özgü sanat anlayışını ortaya koymaktadır. Lahor Kalesi’ndeki Şah Burcu’nun devamında da yine Agra’daki gibi bir köşk yer almaktadır. Şah Cihan, Naulakha²² adı verilen Lahor Kalesi’ndeki bu köşkü 1631-1633 yılları arasında yaptırmış, bu köşkte Mü-

21 H. Hilal Şahin, “Hindistan’da Türk-İslam Mimarisinin Gelişimi (Belli Başlı Eserleri),” *Çağımızda Cami Mimarisinde Arayışlar Uluslararası Sempozyumu (18-20 Kasım 2016)* (Giresun: Giresun Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Yayınları), 1: 147-159.

22 Rukhsana İftikhar, “Lahore- Fort a Mughal Monument on the Verge of Decline,” *Journal of the Research Society of Pakistan* 56 (2019), 33. Lahor Kalesi’ndeki Naulakha köşkü detaylı bilgi için bk. Noor Jehan Sadiq, “A Conservation Study of the Naulakha Pavilion at Lahore Fort,” (Yüksek Lisans Tezi, Pennsylvania Üniversitesi, 2018), 18-20.

semmen Burç ve Müsemmen Saray'dan farklı olarak siyah, beyaz ve sarı mermer ana yapı malzemesi olarak kullanılırken süslemelerinde yeşim, akik ve lapis lazuli en yaygın tercih edilen değerli taşlar arasında yer almıştır. Mimari süslemelerinde ise Müsemmen Burç ve Müsemmen Saray süslemeleri ile benzerlikler göstermekle birlikte, burada natüralist çiçekler arasında lale kullanımı ile melek ve cinlerin tasvir edildiği figürlü süslemeler dikkat çekmektedir. Dış cephe tasarımı ile Cihangir dönemi mimarisi özelliklerini gösteren bu yapı, iç mekân tasarım ve düzenlemeleri ile Şah Cihan dönemi yeniliklerini gözler önüne sermektedir²³.

Müsemmen Burç ve Müsemmen Saray'ı diğer Babürlü kale ve saraylarındaki Şah Burçları'ndan ayıran bir diğer özellik ise Şah Cihan'ın kızı Cihanara Begüm ile birlikte, oğlu Evrengzib tarafından burada esir olarak tutulmuş olmasıdır. Bilindiği üzere Evrengzib, babası Şah Cihan'ın 1657 yılının eylül ayında ağır bir şekilde hastalanması üzerine kendisi ve kardeşleri Dara Şükuh, Şüca ve Muradbahş arasında başlayan taht kavgaları neticesinde 1658 yılında devletin başına geçmiştir²⁴. Evrengzib babası Şah Cihan'ı ve kız kardeşi Cihanârâ Begüm'ü, kardeşi Dara Şükuh'u desteklemeleri sebebiyle Agra Kalesi'ne kapatmıştır²⁵. Agra Kalesi'ndeki Müsemmen Burç ve Müsemmen Saray aslında bilinenin aksine bir hapisane değil, Şah Cihan'ın son günlerini geçirdiği ve 14. çocuğunu dünyaya getirirken 1630'da ölmüş olan eşi Mümtaz Mahal ile kavuşmayı beklediği yerdir. Çünkü Müsemmen Saray Şah Cihan'ın Mümtaz Mahal ile en güzel yıllarını geçirdiği en özel anılarını yaşadığı harem dairesidir (G. 19, G. 20).

Müsemmen Burç ve Sarayı Şah Cihan'ın Agra Kalesi'nden Tac Mahal'i ya da bir anlamda Mümtaz Mahal'i en iyi gördüğü yerdir. Çünkü Tac Mahal'in Agra şehrinde manzara olarak en güzel görüldüğü açı burasıdır. Şah Cihan burada sekiz yılını (1658-1666) geçirmiş ve aynı yerde ölmüştür. Naaşı buradan tekneyle Tac Mahal'e götürülerek defnedilmiştir (G. 21).

23 Ebba Koch, *Mughal Architecture: An Outline of its History and Development, 1526-1858* (Delhi: Primus Books, 2014), 118.

24 Yusuf Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1947), 2: 55.

25 Şah Cihan 1666 yılında vefatına kadar kızı Cihanârâ Begüm ile burada kalmıştır. Evrengzib'in babasına ve kardeşlerine karşı tutumu fena bir hareket gibi gözükse de bu Osmanlı döneminde Yavuz Sultan Selim'ininki gibi kendiliğinden çıkan ve vatani endişelere dayanan siyasi bir istikrardan başka bir şey değildir. O vatani korkutan kuvvetleri görmüş, sulh ve sükûna dalan babasını tahttan uzaklaştırmıştır. Detaylı bilgi için bk. Halis Biyıktaş, *Timurlular Zamanında Hindistan Türk İmparatorluğu*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989), 97.

G. 19: Şah Cihan ve Kızı Cihanârâ Begüm'ün Müsemmen Burç'taki Yağlı Boya Resmi (14.5X9.7X10 Tagore, 1930) (<https://iiif.wellcomecollection.org/image/V0046338/full/2048%2C/0/default.jpg>).

G. 20: Tac Mahal'in Müsemmen Burç ve Saraydan Görünüşü (Özler-Kaya, 2016).

G. 21: Agra Kalesi Müsemmen Burç'tan Tac Mahal'in Genel Görünüşü (Özler-Kaya, 2016).

Sonuç

Agra Kalesi'nde Divan-ı Has ile Has Mahal arasında yer alan Müsemmen Burç ve Müsemmen Saray stratejik konumu, mimari planı ve tasarımı açısından kaledeki en önemli yapılardan biridir. Agra Kalesi'ndeki Şah Burç'u Müsemmen Burç yani Jharokha-i Darşan (Saray-Kale Balkonları), Hindu geleneğinden benimsenerek Babürlü döneminde ilk olarak Hümayun Şah ile başlatılan ve Ekber Şah ile sistemli hâle getirilerek kalelerin burçları üzerinde ihtişamlı şekilde inşa edilen özel birimlerdir. Agra Kalesi'ndeki Müsemmen Burç gibi Lahor Kalesi, Delhi Kalesi gibi diğer Babürlü kalelerinde de Şah Burçları yapımı buranın özel bir konum sebebiyle hükümdarlar için tesis edildiğini açıkça göstermektedir. Hükümdar, jharokhasına çıkarak tebaası ile yüz yüze iletişim kurmakta aynı zamanda gelebilecek herhangi bir tehlikeye karşı da bu sayede korunmuş olmaktadır. Cihangir ve Şah Cihan'ın hükümdarlıkları süresince, Evrengzib'in ise hükümdarlığının ilk yıllarında devam ettirilen bu uygulamaya yine Evrengzib tarafından "İslami" olmaması sebebiyle son verilmiştir.

Müsemmen Burç'un Şah Cihan tarafından Mümtaz Mahal için yaptırıldığı kanaati ise yanlıştır. *Padişahnâme*'de Şah Cihan'ın Müsemmen Saray'ı Mümtaz Mahal için yaptıracağı açık bir şekilde ifade edilmiştir. Aslında Müsemmen Saray ve Müsemmen Burç o kadar iç içedir ki birbirinden ayrı birer yapı olarak düşünülmesi çok zordur. Bu sebeple zamanla Mümtaz Mahal için Müsemmen Saray'ın değil Müsemmen Burç'un yapıldığı yanlışlığının yayıldığını da söylemek mümkündür.

Sonuç olarak Müsemmen Burç, planının sekizgen olması sebebiyle "müsemmen-sekizgen" şeklinde adlandırılmış Şah Cihan'ın Jharokha-i Darşan'ıdır. Müsemmen Burç ve Müsemmen Saray, Cihangir dönemi eserleri ile Cihangir dönemi üslubunun Şah Cihan dönemi mimarisinde kullanılan malzeme, teknik ve süslemeler açısından çarpıcı benzerlikler bulunan önemli bir örnektir. Müsemmen Burç ve Müsemmen Saray'dan sonra Şah Cihan tarafından inşa edilen yapılar göz önünde bulundurulduğunda Şah Cihan'ın artık kendi özgün mimari stilini oluşturduğunu söylemek mümkündür. Bu çalışma ile orijinal bir konu olan Müsemmen Burç ve Müsemmen Saray'ın yapım aşaması, kullanım amacı, mimari ve süsleme özelliklerinin Babürlü dönemi mimarisindeki yeri ve önemi ortaya konulmuştur.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Abu'l-Fazl, *Akbarnama*. Calcutta: Baptist Mission Press, 1879.
- Baig, Amita. *Forts&Palaces of India*. India: Om Books International, 2010.
- Bayur, Yusuf Hikmet. *Hindistan Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1947.
- Bıyıktaş, Halis. *Timurlular Zamanında Hindistan Türk İmparatorluğu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989.
- Bostan, İdris. "Agra." *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 1, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988), 450-451.
- Iftikhar, Rukhsana. "Lahore-Fort a Mughal Monument on the Verge of Decline." *Journal of the Research Society of Pakistan* 56 (2019): 27-40.
- Karabudak, Gökhan ve Bestami Bozoğullarından. "Unutulmaya Yüz Tutmuş Geleneksel Bir Oyun: Peçiç." *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi* 29 (2020): 123-133.
- Koch, Ebba. *Mughal Architecture: An Outline of its History and Development, 1526-1858*. Delhi: Primus Books, 2014.
- Kuş Büyüktaş, Canan. "Babürlü Devleti'nde İktidara Yön Veren Şehirler: Başkentler." *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 51 (2021): 46-147.
- Lahori, Abdul Hamid. *Padshahnama*. Ed. M. Kabiruddin Ahmad ve M. Abdur Rahim. Calcutta: College Press, 1868.
- Mundy, Peter. *The Travels of Peter Mundy, in Europe and Asia, 1608-1667*. Vol. II. Ed. Richard Carnac Temple. London: Printed For The Hakluyt Society, 1914.
- Nath, Ram. *History of Mughal Architecture*. Delhi: Abhinav Publications, 1982.
- Nath, Ram. *Inlay Art*. Delhi: Indian History and Culture Society, 2004.
- Nath, Ram. *Private Life of The Mughals of India (1526-1803 A.D.)*. Delhi: Rupa Publications, 2016.
- Necipoğlu, Gülrü. "Framing The Gaze in Ottoman, Safavid, and Mughal Palaces." *Ars Orientalis* 23 (1993): 303-342.
- Sadiq, Noor Jehan. "A Conservation Study of the Naulakha Pavilion at Lahore Fort." Yüksek Lisans tezi, Pennsylvania Üniversitesi, 2018.
- Şahin, H. Hilal. "Hindistan'da Türk-İslam Mimarisinin Gelişimi (Belli Başlı Eserleri)." *Çağımızda Cami Mimarisinde Arayışlar Uluslararası Sempozyumu, 18-20 Kasım 2016*. c. 1. Giresun: Giresun Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Yayınları, 2016, 147-159.
- Şahin, H. Hilal. *Hindistan'da Türk Rönesansı: Ekber Şah ve "Din-i İlahi"si*. İstanbul: Selenge Yayınları, 2020.
- Yıldız, Hakkı Dursun. *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi (Asyadaki Türk-İslam Devletleri)*. İstanbul: Çağ Yayınları, 1988.
- Zajadacz-Hastenrath, Salome. "Babür'ün Kabil'deki Kayıp "Üstü Açık Türbesi" ile İlgili Bir Not," Çev. Seyfullah Palalı, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24 (2006): 207-223. <http://www.tracyanddale.50megs.com/India/Rajasthan/HTML/redfort.html>. Erişim 8 Haziran 2022.
- <https://agakhanmuseum.org/collection/artifact/jahangir-jharoka-window-agra-fort-folio-jahangirnameh-memoirs-jahangir-akm136>. Erişim 31 Mayıs 2022.
- <https://collection.sdmart.org/objects-1/info/5501>. Erişim 31 Mayıs 2022.
- <https://iiif.wellcomecollection.org/image/V0046338/full/2048%2C0/default.jpg>. Erişim 04 Temmuz 2022.

